

-
3. Бюлетень Шепетівського Наукового при УАН Товариства. – 1928. – №2. – 8 с.
 4. Гамченко С. С. Досліди археологічні р. 1927 на Шепетівщині / С. С. Гамченко // Записки Шепетівського наукового при УАН товариства. – 1929. – С. 3–7.
 5. Гамченко С. С. Могильний некропіль біля ст. Полонного на Волині / С. С. Гамченко // Хроніка археології та мистецтва. – К., 1930б. – Ч. 1. – С. 27–31.
 6. Інструкція про порядок відання та розподіл робіт між інспектурою охорони пам'яток культури Укрнауки НКО та Археологічним Комітетом Української Академії Наук // Охорона пам'яток культури на Україні. – Харків, 1927. – Зб. 1. – С. 152–153.
 7. Кочубей В. І. Археологічне обстеження берегів р. Гориня р. 1928 / В. І. Кочубей // Записки Шепетівського наукового при УАН товариства. – Шепетівка, 1929а. – С. 8–17.
 8. Кочубей В. І. До реєстрації археологічних першоджерел на Шепетівщині / В. І. Кочубей // Записки Шепетівського наукового при УАН товариства. – Шепетівка, 1929б. – С. 18–24.
 9. Науковий архів Інституту археології (далі НА ІА НАНУ), ф. 3 (С. С. Гамченко), спр. 76, 48 арк.
 10. НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, спр. 116/28, 5 арк.
 11. НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, спр. 116/35, 1 арк.
 12. НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, спр. 258, 8 арк.
 13. НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, спр. 309/17, 11 арк.
 14. НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, спр. 309/21, 19 арк.
 15. НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, спр. 327/20, 12 арк.
 16. НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, спр. 431, 6 арк.
 17. НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, спр. 526, 23 арк.
 18. НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, спр. 527, 8 арк.
 19. НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, спр. 529, 35 арк.
 20. НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, спр. 530, 43 арк.
 21. Нестеренко В. А. Етнонаціональний розвиток Славутчини в 20–30-ті роки ХХ століття / В. А. Нестеренко // Славута і Славутчина: минуле і сучасне. – Славута, 2003. – С. 47 – 56.
 22. Нестуля С. І. Становлення Всеукраїнського археологічного комітету ВУАН (середина 1920-х рр.) / С. І. Нестуля. – Полтава: Археологія, 1997[1998]. – 102 с.
 23. Потупчик М. В. З історії формування археологічної колекції музею / М. В. Потупчик, М. Є. Потупчик // Подільська старовина. – Вінниця, 1998. – С. 15–29. – Режим доступу: http://museum.vn.ua/articles/pod2/potupchik_m_v_potupchik_m_.html

Мар'ян Колос

магістрант

Львівського національного
університету ім. І.Франка

ЮРІЙ ПОЛЯНСЬКИЙ – ПЕРШИЙ ДОСЛІДНИК ЕПОХИ МУСТЬЄ В ПОДНІСТЕР'І

Стаття присвячена життю та діяльності відомого українського археолога, дослідника епохи палеоліту Ю. Полянського. Простежено доробки вченого, репрезентовано результати польових та кабінетних студій. Зроблено акцент на важливості його висновків та гіпотез.

Ключові слова: Ю. Полянський, середній палеоліт, геологія, фауністичні рештки, крем'яний інвентар.

Маловідомим є ім'я Юрія Полянського, визначного українського географа, геолога й археолога, проте серед науковців з проблем палеогеоморфології, стратиграфії плейстоцену, археології палеоліту України його геній завжди був шанованим і знаним, але... забороненим тоталітарним режимом під претекстом звинувачення в “націоналізмі”. Проте, історія ніколи не забуває працюючих і скурпульозних вчених, отже настав період відновити втрачену пам'ять та повернути призабуті здобутки дослідника.

Народився Ю. Полянський 6 березня 1892 р. у с. Жовтанці Кам'яно-Бузького району на Львівщині в сім'ї священника. Закінчивши середню школу він вивчав філософію у Віденському, а згодом – Львівському університетах. Після закінчення Першої світової війни брав активну участь у національно-визвольних змаганнях за встановлення ЗУНР (командував батареєю 4-го артполку Української Галицької Армії). Згодом розпочалася педагогічна та викладацька діяльність вченого; так з 1920 р. він – учитель географії та історії Академічної гімназії в Львові, у 1921–1923 рр. викладає географію в Українському таємному університеті, а в 1933–1937 рр. – основи антропології у Львівській греко-католицькій Богословській Академії. З 1928 р. він

також викладає у Львівському університеті, а протягом 1940-1941 рр. працює завідувачем кафедри фізичної географії в університеті. Під час німецької окупації Львова виконував обов'язки Голови Тимчасової управи, після чого працював в шкільній адміністрації міста. У 1943 р. виїжджає до Кракова, звідти до Відня, а вже згодом у Баварію, де протягом 1945-1947 рр. викладав географію в Українському Вільному університеті. З 1947 р. розпочинається його емігрантське життя в Аргентині, де дослідник продовжує активно працювати. Так у 1956 р. Ю. Полянський стає професором Державного університету в Буенос-Айресі, пізніше його обрано академіком АН Аргентини. Проте 1975 р. вченого не стало [1].

Наукова діяльність молодого Ю. Полянського тісно пов'язана з Науковим товариством ім. Т.Шевченка у Львові. Після приходу в музей товариства він упорядковує і систематизує фонди, створює експозиції та виставки. Дослідник також визначає та каталогізує тисячі різноманітних експонатів з геології, палеонтології, ботаніки, археології та етнографії. Практично кожного року музей поповнюється новими оригінальними матеріалами, значну частину яких вчений привозив з власних географо-геологічних та археологічних експедицій.

З 1923 р. на власний кошт та незначні асигнування НТШ Ю. Полянський проводить щорічні польові дослідження, під час яких збирає багатий джерельний матеріал. За значні досягнення в пошуковій, культурно-освітній та науковій роботі у 1927 р. його обрано дійсним членом НТШ, тоді ж він став постійним учасником засідань секцій та комісій товариства. Саме, у збірниках і записках НТШ було опубліковано більшість наукових праць дослідника.

Сферами наукового зацікавлення Ю. Полянського були: геологія четвертинного періоду, стратиграфія плейстоценових відкладів, проблеми палеогеоморфології та ін. Дослідження цих проблем так чи інакше наштовхувалося на вивчення палеоліту. Все ж, це побічне завдання було виконане на високому, професійному рівні, за що Ю. Полянського вважають "батьком західноукраїнського палеоліту" [2].

Методика польових робіт вченого відзначалася ретельністю, систематичністю та комплексним підходом щодо вирішення проблем. Перед виїздом в поле, дослідник чимало часу приділяв вивченню картографічного матеріалу та стратиграфічних профілів, нерідко ж він сам складав карти та малював профілі [3].

У вивченні епохи мустьє, та й палеоліту загалом на західноукраїнських теренах, попередників у Ю. Полянського практично не було. На сусідніх теренах, а саме у Східноподільському Придністров'ї, палеолітичні пам'ятки було відкрито В. Антоновичем ще у 80-х рр. XIX ст., проте опубліковані вони були лише у 1929 р. М. Рудинським. Завдяки значним польовим роботам останнього у 1920-1930-х рр. було відкрито серію палеолітичних стоянок (Китайгород I, II, III, Колачківці I, II, Сокіл I, Стара Ушиця та ін.) [4].

На правобережжі Дністра (тодішня Бессарабія) великі пошукові дослідження вели румунські науковці Ч. Амброжевич та І. Ботез [5].

Добре знання карт, літератури, скрупульозність і систематичність досліджень дали змогу науковцю дійти кількох серйозних висновків щодо зв'язку розташування палеолітичних стійбищ і географічно-топографічних особливостей місцевості. Картографування пам'яток навело вченого на думку про залежність стародавніх стоянок від виходу на поверхню крем'яної сировини, головню родовищ у верхньокрейдових відкладах. Розмістивши пам'ятки палеоліту на карті виходу верхньокрейдових відкладів, Ю. Полянський дійшов висновків щодо тісної залежності первісної людини від наявності й характеру сировинної бази [6].

Працюючи в полі дослідник детально описує розташування пам'яток, вивчає їх залежність від рівня теграс річки, визначає їх зв'язок з характером відкладів і виявляє належність матеріальних культурних решток до тих чи інших плейстоценових горизонтів, пов'язує культурні шари із залишками мікро та макрофауни, флори тощо. Такий усебічний, скрупульозний аналіз топографічних умов знаходження палеолітичних поселень дав змогу Ю. Полянському твердити, що первісні мисливці селилися на відкритих до сонця місцях, переважно на південно-західних схилах, мисах долини річки, недалеко від води (джерел, струмків, річок, озер). На думку вченого, вузькі каньйоноподібні ущелини та подільські гіпсові печери з темними й вологими коридорами, були не найкращими місцями для проживання первісних громад.

Науковець зробив цікаві зауваження в процесі ґрунтотворення. Услід за В. Зергелем [7] (за альпійською схемою Пенка-Брюкнера [8]) для палеолітичного періоду на Поділлі вчений виділяв старший лес (ріське зледеніння), молодший лес I (фаза А вюрмського зледеніння) і молодший лес II (фаза В вюрмського зледеніння). На той час для східноєвропейських геологів та археологів це була досить оригінальна та свіжа концепція.

Розглядаючи товщину відкладів, умови залягання культурних залишків, кількість і характер кам'яного інвентарю та господарсько-побутових об'єктів, Ю. Полянський висуває низку важливих положень щодо класифікації палеолітичних пам'яток [9]. Так, стоянками він називає місця порівняно довготривалого проживання людей (потужний культурний шар, велика кількість вогнищ, фауністичних решток, кам'яних знарядь праці), стійбищами – тимчасові табори, які могли супроводжуватися вогнищами та кам'яними артефактами, майстернями – місця обробки кам'яної сировини, яким притаманна велика кількість відходів виробництва (нуклеусів, аморфних сколів, бракованих знарядь).

Дослідник також зробив актуальні й нині висновки про функціональне призначення окремих ділянок стоянок. Він виділяв, зокрема, місця для проживання (житла), ділянки з вогнищами, місця обробки кам'яних знарядь (виробничі центри), периферійні ділянки.

У своїх польових, камеральних й лабораторних дослідженнях учений плідно співпрацює з колегами-геологами та зі спеціалістами суміжних дисциплін. Довгі роки він підтримував тісні контакти з археологом С. Круковським, з яким розкопував стоянки та публікував спільні статті [10]. Фауністичні рештки, знайдені Ю. Полянським на палеолітичних пам'ятках, вивчав відомий львівський професор Г. Козій. Атрибуцію викопних гризунів здійснював професор Й. Семірадський, флористичні рештки досліджували С. Кульчинський та А. Козловська [11].

За період польових робіт Ю. Полянський відкрив 4 мустерських місцезнаходжень, з них лише частина була введена в науковий обіг у довоєнний період. Про іншу частину, натомість є побіжно згадки на сторінках його геологічних праць.

Розвідкові розкопки проводилися на мустерській стоянці Касперівці [12]. Стоянка розміщена у північно-західній частині с. Касперівці Заліщицького району Тернопільської області, на правому березі р. Серет, в ур. Мандаторія. На період 1930-х років, вона була найранішою стоянкою Подністров'я. Пам'ятка досить ґрунтовно досліджена в геологічному аспекті (археологічні матеріали так і не були опубліковані в повному обсязі). Як одна з найцікавіших пам'яток середнього палеоліту Східної Європи, вона широко відома в науковій літературі. Культурний шар, що знаходився під товщею лесових відкладів, був частково розмитий і перевідкладений ще у плейстоценовий період, але незважаючи на це горизонт виявився досить багатим на археологічні матеріали, зокрема викопну фауну. У культурному горизонті зібрана колекція кісткових залишків представників пізньоплейстоценової фауни: мамонта, носорога, зубра, коня, бізона, вовка, благородного оленя. Кам'яний матеріал представлений нуклеусами неправильних обрисів, дископодібним ядрищем, відщепами з крайовою ретушшю, пластинами, знаряддями праці: скреблами з прямими і випуклими робочими ділянками, скребками, атиповими різцями. Як зазначає О. Черниш, окремі скребла мали двобічну обробку. Весь інвентар виготовлений із карпатського кварциту та кременю сеноманських відкладів, який за своїми технічними властивостями нагадує кварцит. Культурно-історичне місце Касперівців не визначене повністю й донині, хоч пам'ятка має надзвичайно важливе значення як перше стратифіковане поселення мустерської культури в континентальній Україні.

Ю. Полянський виявив також інші мустерські пам'ятки, а саме: Печірна, Більче-Золоте та Долина [13]. Місцезнаходження Печірна розташоване в одному з ерозійних ярів лівого берега Дністра, між селом Печірна і Заліщиками. Тут були знайдені кварцитові вироби із мустерською технологією сколювання.

Вагомою є багатшарова стоянка Більче-Золоте, що знаходиться в балці другої надзаплавної тераси правого берега р. Серет (ліва притока Дністра). Виявлено три культурні шари, що залягали в лесових відкладах. У нижньому шарі простежено кілька десятків обробленого кременю (призматичні нуклеуси, різці, кінцевий скребок, пластина з крайовою ретушшю, пластини і уламки пластин, відщепи), фрагменти кісток північного оленя, залишки попелу, вохри. У середньому шарі простежено залишки семи вогнищ, два місця обробки кременю і місце обробки кістки, вуглики перепаленої листвениці і хвої, остеологічні матеріали: північний олень, мамонт, кінь, бик, борсук, сліпець. У верхньому шарі простежено фрагменти кісток північного оленя, крем'яні різці, пластини і відщепи, грудки вохри.

Не менш значним є пункт розміщений у південно-східних околицях с. Долина (колишнє Янів, Іванівка) Тербовлянського району Тернопільської області, на лівому березі р. Серет, в ур. Пасовисько. Відкритий Ю. Полянським у 1920-х роках під час геологічних досліджень краю. У лесових відкладах на глибині 4–5 м від сучасної поверхні знайдено фрагмент кістки мамонта зі слідами використання і кварцитовий відщеп (скребло?). І. Іванова датує пам'ятку початком вюрму І, оскільки вироби виявлені нижче викопного ґрунту.

Під час польових досліджень Ю. Полянський дійшов висновку, що первісні мисливці пересувалися слідом за табунами північних оленів з одних територій на інші. Новаторською була також думка Ю. Полянського про тісний зв'язок палеолітичного населення Поділля з первісними колективами центральноєвропейського регіону. Нині ці питання розробляють палеолітознавці України та археологи за рубежом, й досі становлячи значний інтерес. Досить перспективним напрямком є також вивчення генетичної спорідненості первісних колективів Поділля й Волині, Поділля й Полісся.

Таким чином діяльність вченого мала велике значення не лише для Галичини, а й для всієї Центрально-Східної Європи. Його досліді базувалися на передових засадах, він тісно співпрацював з провідними науковцями. Скурпульозність, ретельність, комплексність та систематичність в дослідженнях Ю. Полянського стрімко піднесли археологічну науку в регіоні. Крізь призму тоталітарного режиму його ім'я було заборонено, але з розвалом системи, історія повернула втрачену постать та його видатні праці.

1. Микола Демидюк. Дійсний член НТШ – Юрій Полянський // Вісн. НТШ. – Львів, 1995. – Число 12, 13. – С. 10, 11, 22.

-
2. Ярослав Пастернак. Ті, що розкрили підземний архів України (пам'яті видатних археологів України) // Терем. Проблеми української культури. – Дейтройт. США, 1976. – С. 10.
 3. Юрій Полянський. Подільські етюди // Збірник НТШ. – Львів, 1929. – Т. 20. – С. 197-209.
 4. Рудинський М.Я. З матеріалів до вивчення передісторії Поділля // Антропология II. – К., 1929. – С. 23.
 5. Botes Joan. Donnues paleolithiques pour la stratigraphi du loess au Nord delala Bessarabie // Memor. sect. sting d. Acad Rom. – Ser. III. – T. VII. – 1931;
 6. Polanskyj G. Rekonstruktion der geographischen Verhdlnisse des Jungpalolithikums der podolisch-bessarabischen Provinz // Праці НТШ. – Львів, 1935. – Вип. 1. – С. 1-23.
 7. Soergel W. Loesse, Eiszeiten und Paleolithische Kulturen. – Jena, 1919.
 8. Penck A., Bruckner E. Die Alpen im Eiszeitalter. – Leipzig, 1909.
 9. Юрій Полянський. Реконструкція географічного середовища молодшого палеоліту Подільсько-Бессарабської провінції // Відбитка з «Праць Географічної комісії НТШ». – Львів, 1935. – Вип. 1. – С. 1-23.
 10. Polanskyj G., Krukowski S. Die erste Paleolithstation in Nowosilka-Kostiukowa (Podolien) // Збірник НТШ. – Lemberg, 1926. – S. 1-23.
 11. Юрій Полянський. Подільські етюди... – С. 304.
 12. Там само. – С. 286.
 13. Черниш А.П. Палеолит и мезолит Приднестровья. – М.: Наука, 1973. – С. 87.

Список використаних джерел та літератури:

1. Демидюк М. Дійсний член НТШ – Юрій Полянський // Вісн. НТШ. – Львів, 1995. – Число 12, 13.
2. Пастернак Я. Ті, що розкрили підземний архів України (пам'яті видатних археологів України) // Терем. Проблеми української культури. – Детройт. США, 1976.
3. Полянський Ю. Подільські етюди // Збірник НТШ. – Львів, 1929. – Т. 20.
4. Полянський Ю. Реконструкція географічного середовища молодшого палеоліту Подільсько-Бессарабської провінції // Відбитка з «Праць Географічної комісії НТШ». – Львів, 1935. – Вип. 1.
4. Рудинський М. З матеріалів до вивчення передісторії Поділля // Антропология II. – К., 1929.
5. Черниш А. Палеолит и мезолит Приднестровья. – М.: Наука, 1973.
6. Botes J. Donnues paleolithiques pour la stratigrafi du loess au Nord delala Bessarabie // Memor. sect. sting d. Acad Rom. – Ser. III. – T. VII. – 1931.
8. Krukowski S., Polanskyj G. Die erste Paleolithstation in Nowosilka-Kostiukowa (Podolien) // Збірник НТШ. – Lemberg, 1926.
9. Soergel W. Loesse, Eiszeiten und Paleolithische Kulturen. – Jena, 1919.

Список скорочень:

ЗНТШ – Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка. Львів.
ЗУНР – Західноукраїнська Народна Республіка.
НТШ – Наукове Товариство ім. Т. Шевченка. Львів.